

ÉSZREVÉTELEK A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS JELENKORI FELADATÁHOZ.

Különös tekintettel történelmünk szellemére.

A midőn szakosztályunk felolvasásai iránti érdeklődésemnek kifejezést kívánok adni, kötelességemnek tartom jelezni, hogy értekezésem felvett czime felszólalásomnak nem kíván actualis fontosságot tulajdonítani, már csak azért sem, mivel három év előtt iratott. A történelmi társulat egyik akkori ülésén indítvány olvastatott fel, mely végeredményében oda ment ki, hogy a magyar nemzet, a magyar faj története megírására egy nagy nemzeti jutalom tűzessék ki. A T. társulat az indítványt egy bizottságnak adta ki, melyben felszólaltam s kérdéssé tettem, hogy maga a nemzet épen az ezredéves ünnepe alkalmából e kérdést így szövegezve, felteheti-e? A kérdés a választmányi ülésen a napirendről levétetett, s azóta hallgatásba ment.

Az indítvány hazafias motivuma s általam kezdeményezett balsorsa arra indított akkor, hogy felfogásomat, mintegy önigazolással, papírra vessem. Így jöttek létre ezen eszmetöredékek, s a nélkül, hogy az indítványt hivatva érezném magamat félújítani, nem annyiban a kidolgozás, mint a tárgy érdemeért, tán igényt tarthatok a szakosztály figyelmére.

Midőn azonban jelzem, hogy felolvasásom nem akar indítvány lenni, jelzeni kívánom azt is, hogy az az értekezés címének tisztességére sem tart igényt, mert a kérdés annyi oldalát érinti, hogy ekkora keretben egy pontját sem lehet kimeríteni. De hogy történetírásunk mások figyelmét is felhívta, hogy feladata megoldása tekintetében kívánni valót hagy fenn, szabadjon felemlíteni azokat, kik irodalmunkban ez irányban már felszólaltak, milyenek :

A historia-írás regulái (Mindenés gyűjtemény 1791. 77. l.) Mint kellene a historiát írni. (Ugyanott 339. l.) Történetnyomozás. (Muzarion 1833. 278. l.) Gondolatok a történetírás teoriájáról, Horváth Mihálytól (Athenaeum. 1839.) A történet szelleme, Danielik Jánostól (Magyar Évtapok 1857. 931. l.) Rövid pillanat a történetírás különböző fajaira (Sárospataki füzetek, 1863. 487. l.) A történet bölcsészete, Andreanszkytól (Új Magyar Muzeum, 1872. 401.) Egy magyar történetre nagy nemzeti jutalomnak kitűzése érdekében, Bánó Józseftől (Századok, 1883. 391.) Stíl és történetírás, Tagányitól (Századok, 1884.) S ide számít Csengery kisebb munkáiban kijött tanulmánya.

I.

A nemzet közelgő ezredéves ünnepe alkalmából történetírásunkra nagy feladat vár. A világ történetünk muzsájától emlébeszédet vár a lefolyt ezredév sirja felett, mely dicső őseink emléke előtt leboruljon, s köszöntse a jövő ezredév hajnalát.

Történetírásunk több lapja csakis az elfojtott hazafi fájdalom könyei nyomát hordozza, most ez üresen hagyott lapokat is be lehet és be kell írunk. A mi meg is van írva, inkább az események, mint az eszmék története; az események törvényszerűsége helyett gyakran a fátum bonyolítja és oldja az események esomóját; hiányzik benne az európai háttér, az európai eszmék befolyásának figyelemmel kísérése. A jobbra fordult viszonyok, a liberalismus eszméi alá jutásunk, a felfogás, a forma, az előadás revisióját kívánja.

Századokon át Tacitus azon mondata volt történetírásunk jelszava: *Rara temporum felicitas, ubi sentire quae velis et quae sentias, dicere licet.* Történetírásunkban egyre kísértett Zrinyi az a felsohajtása: minek is jöttünk ki Ázsiából, hogy itt világ csufjára elveszünk. Hála a gondviselésnek, magunkat az önbizalom bizonyos nemének adhatjuk át. Szeretjük hinni, hogy ezredéves küzdelmünk, mint egy nagy tragikai eselekvény, bizonyos nyugpontra jutott; hogy állami létünkért való küzdelmünk vége felé jár; s a történész azon gondolatnak adhatja át magát, hogy miként Anglia a XVII. század végén, úgy mi is egy szerencsés forradalomra következett napokat élünk.

S nem csak azért kell most újra megírni történetünket, mivel történetírásunknak verőfényesebb korszaka alig volt, hanem azért is, mivel jelenünket a multtal egybe kell kötnünk. Szent István óta a nemzet ekkora átalakuláson nem ment át: akkor kiegyeztünk a keletkező feudalizmussal, most az előre haladt liberalizmussal. Macaulay leírván Anglia átalakulását, 1685 czim alatt a régi Angliát egy vaskos fejezetben tárgyalja. Annak a nagy átalakulásnak, melynek I. Leopold alatt voltunk kitéve, Csereyben emlékirója akadt, megírta Metamorphosisát. A francia irodalom a letűnt feudális időkről egy terjedelmes szótárt vett fel. Ha a multon nyugszik a jelen, s ezen a jövő, mint Széchenyi Casino czimű munkájában mondja: multunk leírását épen e kornak kell fenhagyui a jövő számára, mely még küzdelmei és traditioi benyomása miatt él, s mely még képes számot adni arról, hogy alkotmányát örömetst revideálta, reformálta volna, de félt, hogy megbontja azt, s restaurálni a mostoha idők nem engedik. Meg kell írni azért is, mivel a jövő multunk sok lapját már nem értené, s a jelen és a mult közötti összefüggést nem méltatná, s tovább terjedne a nézet, mintha a nemzet történelmi multjával szakasztott volna. Pedig ha az egyes haladásának feltételeit a multban rakja le, ha az egyes érzelmei, megszokásai multjával szakaszolni nem bír: a nemzetnél is csak úgy van, hogy csakis történelmi traditioi légkörében élhet tovább. Különben is, mit századok alkottak, egy percz alatt milliók sem semmisithetik meg.

S nemcsak azért kell megírunk, hogy ha megírjuk úgy, mint most megírni lehet és szabad, egy nagy vigasztalást nyujtunk a sokat szenvedett nemzetnek: de azért is, hogy most, a midőn egy uj ezerév elé megyünk, számot kell vetnünk magunkkal, ha multunk, fejlődésünk megfelel-e az észjog örök alapfeltételeinek? Vajjon Európa s az emberiség célját, a szabadságot, az erkölcsi és anyagi fejlődhetés előmozdítását szolgáltuk és szolgáljuk-e? És saját szempontunkból is, mint Michelet — Die Geschichte der Menschheit — mondja: Wir müssen wissen woher wir kommen, auf welchem Meer wir treiben, und was das Ziel ist, das wir erreichen sollen, erreichen wollen, und auch erreichen werden.

II.

A történetíró első tekintete tárgyára, mint történetírásialanyra esik.

A nagy nemzetek történelme egy része a világtörténelemnek. Duruy előszavában azt mondja, hogy Franciaország történelme a modern civilizatio történelme. Guizot szerint: azt kétségbe se lehet vonni, hogy az európai civilizatio élén Franciaország halad. A magyar történeeszt ily felfogás nem lelkesítheti, de azért a magyar történelem háládatos alany. Ha nem is vezethetnek világtörténelmi szempontok, ha nem is vezetjük a civilizatio csatáit, de mi is folyvást ott vagyunk a nyugati civilizatio táborában.

A nagy nemzetek történetírói, geniusok sugalmához képest, hogy ugy szóljunk, a legnagyobb márványtömbet, a legnagyobb vásznat veszik elő: ez az a pont, hol a magyar történetíró megszűnik a nagy nemzetek történetírójától. A szerencsés nemzeteknek rövid a története, a míg egy szerencsétlen nemzetnek, mint szokott a szerencsétlen embereknél is lenni, története hosszú, de a nagy világot nem érdekli. A kis nemzet történetírója, már csak olvasó közönsége korlátoltsága miatt is, kisebb márványra, kisebb vászonra van utalva. S épen a magyar történetíró, most ez idő szerint, s különösen az ezredéves nemzeti ünnep közelsége alkalmából, ha meg kíván hallgattatni, meg kell hogy fontolja: a magyar birodalom, a magyar nemzet vagy a magyar állam történelmét vegye tárgyalása alapjául. Mindenik keret elég tért nyújt egy alkotó erőnek, mégis szabadjon e szempontokra észrevételt tenni.

Ha a magyar birodalom szempontjából indul ki a történész, előtte áll a haza területe, Erdély-, Horvátország s az egykori hűbéri tartományok, a nemzet s a hazai népfajok, az egyház, a társadalom és állam keletkezése, fejlődése s koronkénti alakulása; ott áll a honfoglalás előtti korszak; az alkotmány és művelődés történet, a mellett annyi esemény, mennyi Európa egy országa területén se játszott le.

Ha csak fegyverünk és politikánk érintkezéseit, azon eseményeket vesszük is, melyben a magyar birodalom világtörténelmi

magaslatra jut, egy sereg nagy esemény vár kellő megvilágítást. A honfoglalás a déli és nyugati szlávokat akadályozta meg egy nagy szláv birodalom alkotásában. Az angol alkotmány eszméi a kontinensen nálunk találtak legelőbb visszhangra. Habsburgi Rudolf a mi segélyünkkel alapítja Ausztriát; Poroszországot Zsigmond király költekezése alapítja. Az Árpádok és Anjouk alatt a hanyatló keleti császárság helyébe új birodalmat kísértünk alapítani. A mongol-tatárok és törökök előnyomulását feltartóztattuk. A harmincz éves háboru vallásos és politikai szabadság harcában Erdély által képviselve voltunk. Buda visszavétele s a törökök visszaszorítása európai esemény. Mária Terézia alatt Ausztria felbontását megghiusítottuk. A 48-iki forradalom katonai sikerei Európát azon meggyőződésre hozhatták, hogy a rettegett orosz ármádia hazáért és szabadságért küzdő nemzetek ellenében még sem oly erős. A 67-iki kiegyezés alkalmából az osztrák birodalom részére alkotmányt eszközöltünk, s ez által az absolutismus egyik legerősebb bástyáját döntöttük meg.

E műzzanatokat nem én fedezem fel, mert különösen kézi könyveink e keretben keletkeztek, s nagyobb történészeink is birodalmi szempontból szerették felfogni, alapvető munka nem is foghatja fel máskép; de vajjon egy történetírói lángész részére, ki ha épen korunkban született volna is, vajjon elő van-e készítve az anyag, s ha megírja, vajjon nem csak a könyvtárak részére írja-e meg, akkor, a midőn a nagy közönség várja. De még akkor is, midőn együtt lesz az anyag, a legnagyobb lángész is meg fog küzdeni az egységes vezérfonal, a műegység követelményeivel. Addig pedig be kell látnunk, hogy történetírásunk hideg mozaik-munkát végez, mely megragadhatja bámulatunkat, de nem lelkesedésünket. Különben — ha a sors iránt keserük akarunk lenni, azt mondhatjuk, hogy történetünknek, mint birodalom-történeti alanynak, épen a mozaik-munka felel meg, mert már emlékiróink megjegyyezték, hogy küszöb voltunk, melyet a be- és kimenő egyaránt taposott. — E szerint még csakis monografikus keretre vagyunk utalva.

Indítványba hozatott volthárom év előtt, hogy épen az ezred-éves ünnep alkalmából irattassuk meg a magyar nemzet történetét, hogy ugy szóljunk, emlék- és életíratát. Korszerűnek

látszó indítvány, fenséges történetírási alany. S mégis, mint már említém, első voltam s egyelőre egyedül álltam a bizottságban, mely sorsa felett döntött, azon nézettel, hogy a nemzet ez alkalomból maga nem irathatja meg.

Történetünk nemzetünk szempontjából megírása oly tárgy, mely mint egy drámai esemény magában hordja az egység kellékét, a bonyodalmak és kifejlés tragikus menetét; gyakran a tragikumig emelkedik: s mindazonáltal, a sors jóvoltából, s épen ez idő szerint, azon nyugpontra ért, hogy megkövetelte ugyan áldozatait, de a költői igazságszolgáltatás nem maradt ki.

Bemutatni a nemzetet, e tipikus vért és jellemet, tele keleti tüzzel, lelkesedéssel, szabadságszeretetének hősi bátorságával, mely ezer év előtt, mint ázsiai ős erő jelenik meg, európaivá lesz, de eredetisége alapvonásait megtartja; átveszi az európai intézményeket, de azokra nemzeti jelleget üt: bemutatni mindezt, egy történetíróra nem kis élvezet volna. Megírni egy nemzet ezeréves történetét, ki a népvándorlás özönétől hajtva, megjelenik Európában, hol annyi nemzet lelte sirját, hazánk kanaánján megáll, országot alkot; akklimatizálja magát; a mint erősödik, birodalom-alkotásra gondol; s mert a török világhódító hatalma e munkájában megzavarja, felelő hódításaival, oroszán-bátorsággal száll vele szembe, vérzik, de a másikon is megnyitja az elvérzés sebeit; majd a nyugat egyiptomi fogságára jut, mígnem a verestengert átgázolva, hosszas bujdosás után a gondviselés visszaadja önmagának. Mindez nehéz, de szép feladat.

Megírni, illetőleg megoldani azon csodával határos problémát, hogyan eshetett meg, hogy mióta Európában megjelentünk, népek és nemzetek enyésztek el; kik velünk egyszerre és pedig nem kevesebb szerencsével lépnek fel, hont foglalnak, államot alapítanak, mint mi, a saracénok és normannok, sehol sincsenek, nemhogy ezredéves ünnep megülésére gondolnának; a török, ki utánunk jött, hatalmas birodalmat alkotott, ma már léteért küzd, s maig is idegen Európában. Míg mi annyi idegen elem között, annyi csapás után, nemcsak hogy fennállunk, de mint az európai nemzetek egyik elismert családtagja, az európai civilizatio osztályrészesei vagyunk. A szabadság és jólét aspiratioihoz ép oly igényt tartunk, mint más nemzetek. Bebizonyítani, hogy a

nemzet létjoggal bir, hogy teljesen akklimatizáltatni engedte magát, s nem csak meghajolt az európai civilisációnak, hanem mint annak itt keleten egyik előőrse, hivatással bir s annak képes is megfelelni. Mindezt megírni, megfejtetni, kimutatni kétségkívül egyike volna a legszebb, s mert nehéz munka, a legmegjutalmazóbb irói és hazafiai vállalatnak.

De vajjon meglehet irni még most, a midőn a velünk együtt lakó népek történetünk nemzeti dicsősége s nemzeti hőseink egy része miatt igénykeresettel állanak velünk szemben. Megírni most, a midőn vannak szomszédos nemzetek, melyek mind nem látják szívesen, hogy ide jöttünk, államot alkotni s fentartani képesek voltunk és vagyunk; vagy legalább is nem akarják feledni, hogy valahányszor fegyverünket összemértük, önvédelmünkben súlyos sebeket mértünk reájuk.

De vajjon megírhatja-e ezt magyar? Ha barátaink, a francia történetírók, a bámulás egy nemével írják a magyarok történetét, mert talán tragikus sorsunknak nemzetök s Európa részvétét meg akarják nyerni, enyhítő vigasztalásul vehetjük. De megírni magunk, hogy úgy szóljunk, emlékoszlopok erdejével borítsuk be a hon síkságait, mert mindenik egy-egy esatater; elbeszéljük, hogy hőseink, kik a szabadságért és hazáért küzdöttek, a görög és római történet legragyogóbb eseményeire emlékeztetnek; koszorut kérni a neves és névtelen hősök sirjára, kik a vallás s Európa érdekei védelmében elesetek; számon kérni nemzetünk utolsó három százada szenvedéseit: kérdéses, ha mindjárt korszerű is, ha mindjárt meg is írhatja magyar, vajjon meg lehet-e írni, épen az ezredéves ünnep alkalmából, akkor, a midőn honfoglalásunk dicső csatái, államalkotásunk fényes sikerei, mint egy rövid prolog áll egy igen is hosszú szomorú történet előtt. Mert, ismételjük, csak boldog embereknek és boldog népeknek van rövid s vigasztaló története. S az az elegikus hang, mely különösen utolsó századaink elbeszélését át kell hogy rezegje, zavarólag hathatna azon hangulatra, melynek megzavarásától nemzeti nagy ünnepünkön tartózkodnunk kell. Egyes azonban ez örömet a nemzetnek meghozhatja, de nem irathatja maga a nemzet. Ezek lehettek akkori érveim. A történelmi társulat a kérdést deponálta, azóta nyugszik.

Már azért is, mivel első voltam, ki a nemzet ezredéves ünnepeét — 1859-ben Erdély történelme I. 164. l. — megpendítettem, a negatio terén nem maradhatok. Nézetem szerint a magyar állam, a magyar állameszme és államiság volna a szempont, melyből hazánk történetét ez alkalomból föl kellene fogunk. A magyar állam önállóságát, független voltát történésztünk nem hangsúlyozza eléggé. Az utolsó századok a magyar állameszme követelményei hangoztatására nem voltak kedvezők; Budai, Péczely, kik e század elején a nemzeti történetírást beindították, s a század közepének nagy történétírói, Horváth, Szalay, s kik nyomukba léptek, érzékkel bírtak e kiindulási pont iránt; de a sajtóviszonyok sokkal korlátoltabbak voltak, hogysem előadásukban az állameszme követelményeit vehették volna vezérelvül.

Az állam tényezői: a föld és népe, a haza és nemzet, a társadalom és kormány, végre az egyház. Az állam a népre nézve nem czél, hanem csak eszköz, hogy az egyesnek a kifejlődhetőségét lehetségét nyujtsa, s anyagi jóllétét biztosítsa. Általános szempontból az állam, mint történelmi alany, így jelenik meg.

A magyar államiság története — felfogásom szerint — kihozza a nemzetet, mely itt a német és szláv elem közepette hont foglal; államot alkot; azt a nyugati keresztény államok családtagjává teszi; megvédi a keleti és nyugati császárok beolvasztási törekvéseitől; az Árpád- s vegyesházi királyok alatt birodalomalkotással foglalkozik, a hanyatló keleti császárság tartományait elfoglalja; a török benyomulására Lengyelországgal, Csehországgal, Ausztriával szövetkezik, velök dualismusra kíván lépni; Mohács után három részre szakad, feldaraboltatik; s kezdetét veszi a reconstructio nagy munkája a nemzet, s a beolvasztani akarás törekvése Ausztria részéről; s mindezen küzdelmeiben egyelőre a pápai szék, majd a IV. Henrik által beindított francia politika támogatja; míg végre megjönnek századunk nagy eseményei, Olaszország és Németország egyesítése; nyugat arczulata megváltozik, s létjogunk el lett ismerve.

Más nemzetre nézve e kiindulási pont inkább külpolitikájának lenne története, ugy, mint Európára hatott: nálunk a külfölddeli érintkezés inkább azon hatások elfogadásában határozó-

dik, melyeket külföld részéről kaptunk, de minden behatást nemzeti szempontból fogtunk fel. Mióta a magyar belépett, Európa mindig azon egy irányban ugyan, mégis öt rendszeren próbált szervezkedni. Kezdetben a törzs szerkezet utolsó napjait éli, minek Nagy Károly vet véget. A Nagy Károly szervezetét Szent István felhasználja, az Árpád-házi királyok még ez alapon kívánnak állani. Nagy Károly alkotmányából kifejtett a feudalizmus, e rendszert az Anjouk, a vegyes házi királyok beindítják, de csakis társadalmi részét fogadjuk el. V. Károlylyal fellépik az absolutizmus, megtöri a feudalizmust. Az angol forradalom fellépteti a liberalizmust s feltalálja, hogyan kell helyettesíteni az absolutizmust. E küzdelemben mi is részt veszünk, mígnem a liberalizmus általános diadala minket is sikerhez vezet.

S állami szempontból fogni fel hazánk történetét, már azért szép, mert az egyház után az emberiség legnagyobb gondolatja az állam. E kettő határozza el az egyén szellemi és anyagi jólétét, az egyes és az emberiség végeztelját, a lehető legnagyobb anyagi jólétet s a lehető legnagyobb egyéni szabadságot. A középkorban a társadalom, korunkban az állam fenhatósága, erkölcsi és anyagi eszközeitől feltételezzük e célunk elérését. E mellett az állameszme, s illetőleg a magyar állameszme történeti fejlődésének nyomozása, feltüntetése s vezéreszmévé fogadása reánk nézt soha sem volt indokoltabb, mint most, a midőn egy nagy átalakulás pházisán megyünk át; s naponta kérdésessé válik, mi nyugszik újabb intézményeinkből történelmi alapon; a történelmi alaptól mennyit vehetünk el, mennyit tarthatunk meg.

Állami létünk talpkövei, milyenek: a vérszerződés, az alpari gyűlés, Szent István alkotmányozása, II. Endre diplomája, Verbőczy tripartituma, s békekötéseink hosszú sorában különösen a Boeszkai bécsi, Rákóczy linzi, s a szatmári béke, a *pragmatica sanctio*, az 1848-diki törvényhozás, az 1867-diki kiegyezés mindannyi tanuságai nagyszerű multunknak. Szegletkövei adnak feleletet arra, ha volt-e a magyar államnak létjoga, betöltötte-e missióját a multban, s birja-e fenmaradásának feltételeit a jövőre. S megfelel egyszersmind arra, hogy jelenünk a multon nyugszik, e történelmi alapot nem hagytuk el, s el sem hagyhatjuk.

III.

Azonban akár a magyar birodalom, akár a magyar nemzet vagy a magyar állam története lebegjen is szemünk előtt, történetírásunk két hiányát pótolnunk kell: egyik a vezető eszmék kultusának, a másik az európai háttér hiánya.

Régebbi történetíróink, mint hajdan az óriások hegyről-hegyre, ugy ezek is az események egyik csúcsáról a másikra lépdelve, csak a királyi udvarokat, lovag várakat látták; a völgy, a nép, a társadalom őket nem érdekelte. Arra, hogy minden tett, esemény és intézmény előbb mint érzelem és eszme tűnik fel, nem gondoltak. Nem vallották, mint az ujabbnak, hogy a történelem futását eszmék, bizonyos törvények intézik; hogy az ellentétes eszmék s ezekhez kötött érdekek fellépése idézi elő a haladást; s hogy minden eszmének megvolt a maga korszaka és hatása.

Hegel szerint a világ törökvéseinek végcélja — a szabadság. A francia történész vezérelve a vérité, a németé a Vernunft. A francia nemzet a gloire, az angol és német a nemzeti nagyság lobogójára lelkesül.

Lelekítő eszme nélkül a magyar nemzetet, vezéreszmék nélkül a magyar történezetet se lehet gondolni.

A magyar nemzet elé hazájának geográfiai fekvése, a nemzet vére, jelleme, szokásai, erkölsei, szenvedélyei, ambíciói, érdekei egy megmásíthatlan utat jeleltek; az európai civilisatio táborához tartozunk; az európai civilisatio győzelme vagy elbukása lesz a végzetünk. Történezetünk vezéreszméje nem lehet más, mint a nyugat-európai civilisatióé, mert nekünk is ez a missiónk.

E missiót azonban csak úgy teljesíthetjük, ha a földet, mit elfoglaltunk, a civilisatióknak meghódítjuk; magunkat e szerepre szellemileg és anyagilag képeseknek bizonyítjuk. Így szólhatnak a boldog nemzetek. De a magyar nemzetnek, mely mint egy Kinizsi, ezredéven át két kézre harezolt, egyikkel önfentartásáért, másikkal európai missiójáért küzdött, be kell vallania, hogy szomorú szerepe fénysugarából kevés esik Európa történetére. De elég lelkesítő a történészre, hogy fentartottuk magunkat, hova Európa érdekei helyeztek, a pozíciót védtelen soha fel nem ad-

tuk; s törhetetlen őserőnk s a gondviselés segítségével itt állunk ismét, mint nemzet, s megfogyva bár, de törve nem, mutathatunk hazánk történetére, mint az európai civilizáció episódjára.

A világtörténet a tenger, ide folynak össze az események, innen szállnak fel s terjednek szét a termékenyítő eszmék. Ez eszmék elől soha sem zárkoztunk el. S épen abban állott szellemünk felvilágosultsága s providentiális szerencsénk, hogy az uralkodó eszmék előtt mindig meghajoltunk, s a mennyire lehetett, nemzeti jellegünk bélyegét reá nyomtuk.

Mikor Európába érkeztünk, a népvándorlás után még meg nem állapodott Európa a keresztény vallás felvételében kereste vezéreszméjét.

Nagy Károly Európa nyugatját egy új korszak központjává kívánja tenni. Felszabadítva a hierarchia gyámsága alól, a világiak vezetése alá kívánja hozni. Országokat, királyságokat alkot, megalapítja a monarchikus intézményeket.

Fellépik a feudalismus, a hűbéri rendszer. A családi és társadalmi életet a vallásosság és lovagiasság iskoláján keresztül víve, megteremti az újabbkori európai civilizáció szellemét. Bár a feudalismus azon kívánatának, hogy országunk a pápa s még inkább a császár hűbére legyen, soha meg nem hajoltunk, családi és társadalmi életünk a hűbéri rendszer nemesebb eszméit felvette.

Előállt a renaissance, a legújabb civilizáció alapvető eszméje. Előáll a reformáció egyházi és politikai hivatásával.

A hűbéri rendszer elvadulása, társadalmának túlkapása az ál-lameszme felett előidézte az absolutismus eszméjét. Sorkatonaságot állít, hogy a hűbér urakat az állameszme uralma alá hajtsa, bürocratiát állít, hogy a hűbér urak szolgálatát nélkülözhesse. Ez eszmére nem volt szükségünk, mert az állami feudalismus nálunk ki nem fejlődhetett.

A protestantismus 30 éves háboruja megnyitja a szabadságharcokat. A reá következőt hosszas angol forradalom felveti a parlamentarismus eszméjét. Az amerikai függetlenségi harc a beindított liberalismus eszméit democrata alapokra fekteti. A francia forradalom a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméit proclamálnja, Napoleon kodifikáltatja.

Ezek a kimagasló nemzeti és európai eszmék, melyek nemzetünk történetének irányt szabtak.

Az idők az eszméket nem semmisítik meg, legfőlebb átalakítják. A középkori civilisatio eszméje, az újabbkori állam és társadalom körül tett szolgálata, vívmánya folyvást alakul, de meg nem semmisül. A középkori állam és társadalom elemei, az egyházi rend, az aristoeratia, a monarchia, a helyi s központi kormányzat számai a középkorral még mind összefüggenek. Míg Európa legtöbb államában a középkori civilisatio elemei és tényezői, eszméi és elvei rendre merülnek fel s egymást kizárták: nálunk és Angliában elég szerencsésen egymás mellett fejlenek, idomulnak; igényeik és érdekeik folyvást ki lettek egyeztetve, ha összeütközésbe jöttek is, az idő elsímitotta az ellentéteket, s kifejlett az a tartós s erős történeti alap, mely jövőnk legbiztosabb biztosítóka.

Az európai eszmék ezen fellépése, fejlődése s általános érvényre jutásával szemben, történetírásunk rá kell mutasson nemzeti eszméinkre. A vezérek korát az Európába telepedés, a honfoglalás, az európai akklimatizáció eszméi vezették. Szent István a pogányságot a kereszténységgel, a törzs-szerkezetet a monarchiával cseréli fel; a nyugati civilisatiohoz csatlakozik. Az Árpád-házi királyok, miként Anglia, alkotmányos életüket írásba foglalják. Az Anjouk az európai intézményekkel, a feudalizmussal, az európai civilisatióval közelebbi viszonyba hoznak; s elfogadjuk a városi elem létesítésének eszméjét. A Hunyadiak kora az izlam meggátlása eszméjének lett előharcosa; Mátyás király a renaissance kulturális hivatását ismeri fel s indítja be.

Az Árpád-ház a római és görög császárok, — a vegyes-házi királyok a törökök, — a Mohács utáni korszak a német-római császárság túlkapásai ellen küzd. Mert tudomásával birtunk annak, hogy egy nemzet történetének, legyenek bármi fényes lapjai, örökbecsű s egyetemes értékkel csak azon lapjai fognak birni, melyek a civilisatiót, ha elő nem is mozdították de legalább terjesztették.

Epen azért, ha hazánk történelme körvonalait keressük, láthatárunk nem végződhetik a Kárpátoknál. Történelmünk nagy része a világtörténelemtől nyer kellő világítást. Minden nemzet

és állam, mint a civilizált világ, s szűkebb értelemben, mint az európai államok és nemzetesaládok tagja jelenik meg. A hazánkban felmerült s a külföldi eszmék és események közt egy összefüggés van, melyet történetírásunknak figyelmen kívül hagyni nem lehet; s be kell ismernünk, hogy az európai civilizáció vezet, s mi is zászlója alatt küzdünk. S ha beismerjük, be kell vallanunk, hogy a mint eddig legnagyobb részt irták, az európai háttér történetírásunkban nincs kellően képviselve.

„Kevesen voltak, kik hazánkat európai helyzetében, külpolitikájának folytonos alakulásaiban, s azon kölcsönös hatás- és ellenhatásban igyekeztek volna feltüntetni, melynélfogva megszakadás nélkül lehetne szemlélni: egyfelől a külirányoknak és tényeknek belviszonyainkra munkálását, másfelől a tőlünk kapott lendületeknek európai jelentékenységét.“ Így ír Kemény Zsigmond Szalay Lászlóról irt tanulmányában.

Történetíróink nagy része a vezérnemzetek történetirói felfogását követi, kik hazájuk történetét, mint önállót kezelik; de kezelhetik is, mert történelmünk magasabb pontjai Európa történelme tévő-részeivé emelkednek. Nem tárgyalták történetünket, mint Európa történelmének episodját, s ez a felfogás az, mi történelmünket mintegy elszigetelte.

Európai háttér nélkül az események nagy része, mint hegyek mögül előtörő vihar jelenik meg. Pedig a kívülről jövő behatások, támadó fellépések, fellegek módjára, hosszabb időn át alakulnak. A hódítók fellépése nem ott kezdődik, mikor hazánk határát átlépik. A Kárpátok mögött ott áll Európa, az emberiség alkotó vagy romboló közszelleme.

Még az sem elégítheti ki becsvágyunkat, ha történelmünknek megadjuk európai hátterét, s mint a világtörténelem episodját fogjuk fel: miután történelmünk több pontja világtörténelmi magaslatra emelkedik, kiemelni e pontokat a mi feladatunk. Milyenek:

Honfoglalásunk az ókori szláv birodalom képződését megakadályozta, —

Vezérkori kiütéseink keleti Németország átalakulására nagyban befolytak, —

Szent Istvánnak a nyugati egyházhoz és államszervezethez

csatlakozása itt keleten az egyensúly képződésére döntőleg hatott, —

Az Árpád-házi királyok alatt a keleti és nyugati császárság terjeszkedése közé állunk, —

A keresztes hadjáratokban mi is részt veszünk, —

Az angolok által a magna chartajokban szövegezett akkori alkotmányos fogalmakat az aranybullában a kontinensre átültettük, —

A mongol-tatórok beütésénél mi fogjuk fel az Európára intézett csapást, --

Az Ottokár ellen adott segítség Ausztriát megalapítja, s a Habsburg-ház alá vezérli, —

Az Anjouk alatt a nápolyi, —

S különösen a Hunyadiak alatt a törökök elleni hadjáratok európai jelentőségét könnyű jelezni, —

A Jagellok alatt a Verbőczy-féle codificatio a magyar akkori kultúra akkora bizonyítéka, mivel Európát századokkal megelőztük, —

Mohácsnál vesztett csatánk az európai súlyegyent bontja fel, mi IV. Henrik ismeretes programját idézi elő, —

A harmincz éves háboruban Erdély, illetőleg Bethlen és Rákóczy mondhatni döntő szerepet vitt, —

Buda visszavétele nemzetközi hadjárat, —

A Rákóczy-forradalom Franciaországot segíti, —

Mária Terézia alatt nemzeti fellépésünk a francia, bajor, porosz háborút félbehagyatja, Ausztria felbontásának útját álljuk, —

A 48-iki forradalom sikerei az orosz fegyver nyombuszára homályt vet, —

Passiv ellentállásunk Olasz- és Németország egyesítését elősegítette, —

Az 1867-ki kiegyezésünk Ausztriát alkotmányossá tette.

Mind ezek, ha nem is világrendítő események, de hogy befolytunk az európai eseményekre, hogy az európai civilizáció zászlója alatt álltunk, annyit bizonyítanak.

IV.

A mellett, hogy történelmünk fonalát az uralkodó eszmék kezébe adjuk, s a világeseményeket a háttérbe oda állítjuk, történetírásunk szellemét és stíljét szükséges revideálnunk; illetőleg eddigi felfogásunkból sokat kell eliminálni, sokat rectificálni.

A történelem a nemzet szellemi, erkölcsi, anyagi és politikai ereje fejlődésének leírása; leírása szellemi céloknak, politikai eszközöknek.

Történelmi kútfejeink pártszempontok, felekezetiesség vagy aulicus benyomás alatt látszauak keletkezni: mi az önbizodalmat inkább csökkenti, mint ébreszti. Írásuk a hatalom, a fegyver, a magasabb körök története. Történetírásunk szellemét, stíljét fel kell frissitenünk, azon magaslatra kell emelnünk, melyre nemzetünk önérzete, törekvései és kilátásai emelkedtek?

Szent István, Nagy Lajos, Mátyás király, legnagyobb királyaink fi örökös nélkül haltak el, nem bírtak dynastiát alapítani; az Árpád- és vegyes-ház oligarka családai kihaltak; nemzeti királyság utáni törekvéseink nem sikerültek: ezek s hasonló szemlélődések bevezették történelmünkbe azt a felfogást, mintha a nemzet felett fatum lebegne. Egész történetírásunkon átvonul a pártviszály hangoztatása, mint egyesek bűne, s mint nemzeti gyengeség. Vico már másfél század előtt kezdte tanítani és hirdetni, hogy miként a világegyetem folyását, úgy az emberiség, a nemzetek életét bizonyos törvények szabályozzák: a történetet tehát nem az egyesek szeszélye, szenvedélye, nem a véletlen vezérli. Kútfejeink az események ezen törvényszerűsége helyett a pártviszály átkát, a fátumot szerepeltetik. Nem reflektálnak arra, hogy Európába jövetelünk, ide telepedésünk, tehát geográfiai fekvésünk, nemzetünk vére, szelleme, tragikai ereje, s a külföldi eszmék és események behatása bizonyos utat, s a nemzet ez útjának bizonyos törvényszerűséget jelöltek ki. Ezt a felfogást eliminálnunk kell.

Történetírásunk szellemét pedig rektifikálnunk kellene. A felekezetiesség és pártszínezet egész korszakokat, egész eseménycsoportokat, s több döntő befolyással bíró eszmét hamis világitásba állított, mi történetünk szellemére, hatására károsan hat

Nagy vonásokban szólva, történeti kútfejeink s történészeink egy részénél a katholicismus és protestantismus, mint egymást kizáró eszme jelenik meg; egyik az egyiket az absolutismus, másik a másikat a liberalismus kizárólagos képviselőjekép tünteti fel; az egyik szemében a reformáció eretnekség, a másik nem kívánja méltatni a pápai szék azt a kifogyhatatlan törekvését, mely szerint Szent István óta a reformációig folyvást önálló magyar államot akart; nem akar reflektálni arra, hogy a magyar hierarchia soha se hajolt meg a katholicismus kosmopolita irányának.

Középkorunk, mert Mohácshoz vezetett, bizonyos megvetésnek van oda vetve. Mátyást, a Hunyadiakat dicsőítjük: de az Anjou-ház fényes sikerei, civilisatóri szerepe nincsenek kellően méltatva; uralmuk mint invázió szerepel. A Jagellok korszaka előadásában nemcsak a lengyel nemzet, de még nemzeti önérzetünket is bántalmazzuk, holott Verbőczyi polgári törvénykönyve nélkül a nemzet szétmált volna. A feudalismus hazánkban lefolyt szerepét csak kárhozzatni tudjuk: mintha családi és társadalmi életünk nemesebb szokásait, erkölcsi és házi szabályait nem tőle nyertük volna.

A Mohács utáni korban az erdélyi nemzeti fejedelemség egy kiszakadási törekvés, holott az erdélyi fejedelemség nélkül a magyar nemzetiség és alkotmányosság küzdelmei az anyahonnak aligha sikerültek volna. Zápolya, ki a nemzeti királyságot akarta helyreállítani, még csak nem is elég jó hazafi. Az erdélyi fejedelemség nagy nevű képviselői mintha nem is a nemzeti ügyet szolgálták volna, történetünk lapjain, mint pártütők jelennek meg. Bocskay, Nádasdy s a Zrínyiek összeesküvők, Tököly, Rákóczy nem is torradalmárok, csak lázadók. Történeti forrásaink az ellentábor aktáiból dolgoznak, pedig mivé lesz forradalmunk, ha az auditorok felfogásában fogják megírni. S ez az, a miért történetünk szelleme felfrissítést kíván, hogy korunk szellemével összhangzásba hozassék.

Történetírásunk stylje, a conceptiót, alkotást s az irányt értve alatta, a krónikairás első stadiumából az emlékirat régiójában már kellő tért foglalt, s több történetírónk a történetírás magaslatán áll. Mindazonáltal nem lehet figyelmen kívül hagy-

nunk Macaulay azon kívánalmát, hogy egy nemzet történetírójától méltán megkivánhatjuk, „hogy előadásának általános hatása minden vallásos kedélyt hálaérzettel, minden hazafi kebelt reménnyel töltsön el.“ Mihez a magyar nemzet különleges állása szempontjából még hozzá kell adnunk, hogy ezen előadásnak kibékítőleg kell hatnia a hazai nemzetiségek érzelmére, a szomszéd nemzetek duzzogásaira, s fel kell költenie és táplálnia Európa nemzetünk iránti rokonszenvét. A magyar történetíró előtt tehát a feladat nem oly egyszerű, mint a szerencsésebb nemzeteknél.

A történetírás általános feladata a nemzetet megszabadítani az ábrándoktól: de nem venni el a hitet a haladás, a fejlődhetőség és a jobb jövő iránt. Leszállítani a túlvérmes reményeket, vakmerő aspirációkat: de nem venni el a nemzet bátorságát és önbizalmát. Önismerethez juttatni, de a nélkül, hogy kétségbeesjenők: — A magyar történészre nézve még ezen általános történetírói feladat is szélesebb határokat nyer. A világtörténelem nem jegyzi a nemzeti hősök s azon mártýrok neveit, kik az európai civilisatio harcaiban, glóriával fejükön, estek el, neki kell megörökíteni. Ápolnia kell a nemzet eszményét, az önzetlen haza- és szabadságszeretetet; élesztenie vérünk, szellemünk, s miben jövünk biztosítéka fekszik, fegyverünk fensége iránti bizodalunkat. De mindezt úgy, hogy az egyes osztályok s egyes népfajok részére a dicsőség osztályrésze igazságosan kijusson. S figyelnie kell arra, hogy hazánk nagy birodalmak közé van ékelve, és szomszédunkban egy szerencsétlen nemzet, mert abszolút államok között respublikát akart, áldozatul esett.

A hang csiuálja a muzsikát. Zengzetes nyelvünk szabatos és erőteljes; ha ma már a magyar költő és szónok ajkán csatog és menydörög, a történetírótól is méltán elvárja a nemzet, hogy örömeinek és szenvedéseinek, érzelmeinek és tetteinek leírására megkapja a kellő hangot. Történetünk folyamán az epikai, drámai, tragikai jelenetek nagy bőségben váltakoznak; az elegikus hang használhatóságából, miként a római historikusoknak, nekünk is kijutott osztályrészünk; a történetíró fülében nem egyszer esendül meg a Rákóczy-induló, hogy styljébe vegyüljön: de a magyar történetírónak, míg a multat dicsóiti, s a csillagokra

mutat, azon benyomás alatt kell állania, hogy minden nemzet történelme csakis a világtörténelem egy szerény epizódja.

V.

De vajjon együtt van-e már az anyag, történetírásunk elég apparatussal rendelkezik-e?

Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis. Naponta halljuk ismételtetni Cicero (De oratore) e meghatározását a történelemről. A történet, Ciceroként, az élet mestere, de ma még ő is hozzá tenné, hogy egyszersmind az államtudományok anyja: egyik emléjére az élet, másikára a tudomány tart igényt. Történetírásunk feladatára mi sem alkalmazhatunk ennél kisebb mértéket.

S épen jelenkori feladatát tekintve, lehetetlen figyelmen kívül hagynunk, hogy eddigi történetírásunkat a jogi és alkotmányos szempont dominálta. Az alkotmány sánczai azonban kiszélesedtek, új elemek nyomultak be, s az állam mellett a társadalom, s az alkotmány és művelődés mellett a közgazdaság is követeli történelmét. S ma már a történetbúvárlat és történetírással szemben az újabb idők nagyobb igényeket támasztanak.

„Azonban — szerencsétlenségünkre — eddig oly férfiak foglalkoztak a történelemmel, kik oly kevésbé voltak alkalmasok e nagy feladat megoldására, hogy a szükséges anyagból még eddig igen kevés gyűjtetett össze. A helyett, hogy az egyedül fontos körülményeket jegyezték volna fel; a helyett, hogy a tudás haladásáról és ezen tudás elterjedésének határaitól szólnának: a történeti művek nagy többsége a legjelentéktelenebb s legnyomorultabb részletességek tárháza. Királyi és udvari adomák, egyes miniszterek szavainak és gondolatainak hosszas elősorolása, és a mi a legrosszabb, végtelen tudósítások hadjáratok-, csaták- és ostromokról, melyek sem új igazságokat, sem azok felfedezésére szükséges eszközöket nem nyújtanak. Ez a sajátképi akadály, mely jelenleg haladásunkat gátolja. Ezen itélet-hiány, melynélfogva nem tudták, mi érdemi meg mindenek előtt a megőrzést, megrabol bennünket az anyagtól, melynek már régen összegyűjtve, rendezve és a jövő használatra előkészítve kellene lennie. Más nagy tudományágakban a kutatás megelőzte a

fölfedezést; előbb a tényeket jegyezték fel és azután találták meg a törvényeket. Az emberi nem történetében azonban a fontos tényeket elhanyagolták és a jelentékteleneket irták le. Ennek következtében mindaz, ki a történeti tüneményeket általánosítani akarja, kényszerülve van magukat a tényeket is gyűjteni. Semmit sem talál előkészítve vagy éppen készen. Kőműves- és építésznek kell lennie egyszerre; nemcsak az épület tervének készítése, de a kövek kiásása is ő reá nehezül. E kettős munka kényszere oly nehéz feladat a gondolkodóra nézve, hogy egy élet hossza nem lehet elegendő annak megoldására; s így a történelem a helyett, hogy érett lenne teljes és kimerítő általános fogalmakra, oly feldolgozatlan és alakatlan anyagot képez, hogy még a legszilárdabb elhatározás és a legkitartóbb szorgalom sem képes az emberiség valóban fontos tetteit, habár csak két egymásra következő század rövid korszakában is, teljesen felfogni.“

Elszomorító megjegyzés, de nem én, hanem Buckle mondja. (I. chap. V.) S ha az angol történész is ily panaszra fakad, mit mondjanak mások, mit mondjunk mi.

Előttünk áll a feladat, megírni Magyarország történetét úgy, hogy a nemzet mai szélesebb politikai látkörének, a nemzet előhaladott műveltségi színvonalának megfelelően; megírni úgy, hogy kösse össze jelenünket a multtal, s európai színvonalra emelkedett állami életünknek mestere maradjon. S mindezt úgy, hogy történetíró beszélje el, nem történetbuvár. S mégis azt kérhetjük, bevégezték-e a történetbuvárok munkájukat anynyira, hogy a történetíró hozzáfoghasson az alkotáshoz?

Történetirodalmunk mezejének soha se volt annyi munkása, mint jelenleg. Az ősiség eltörlésével megnyíltak a családi leveles ládák, meg az állami levéltárak, a külföldi levéltárak registrai egyre szaporodnak. Világosság kezd áradni történelmünkre. A történetbuvárlat minden irányban megindult; az anyaggyűjtés gőzerővel megy. De kérdés, vajjon arányban halad-e e feldolgozás, mert még az érezkövek is azon arányban nyernek értéket, milyen munka fordíttatik reájok. Kérdés, hogy monographiai irodalmunk eljutott-e odáig, hogy a ki az egészet fel kívánja ölelni, mindenütt kellő világításban haladhasson.

A történetbuvárlat szép és hasznos, de soha be nem fe-

jezhető munkát végez. Pedig mi az az események és gondolatok nagy tengeréből, mit feljegyeztek; s mi maradt fenn még akkor is, ha feljegyezni mindent mertek volna. Épen azért, ha a publikációval kellő rendszer nélkül járunk el, ha a monographikus feldolgozás arányban nem halad, épen megfordítva, mint a Sibylla-könyvekkel, minél számosabb lesz a volumenek száma, azok értéke annál csekélyebbé válik. Különben is végezzen a történetbuvárlat bármennyit, történetirodalmunk egy festő műterme marad, mely tele van nevezetes vázlatokkal, de hiányzik a háttér, mely az arányokat, az égboltozat, mely a szín tonusát határozza el, s hiányzik az alapgondolat, mely a vázlatokba életet önt.

Publikációink legnagyobb hiánya, hogy a közlött okleveleknél főleg, ha azok idegen nyelven vannak írva, azok rubrumát nem adjuk.

De vajjon nem lehetne-e publikációinkba bizonyos rendszert behozni. Vajjon az oklevelek és missilis levelek árvize nem luxus-e akkor, a midőn parlamentarizmus kormányzatunk minden miniszteri tárca részére kútatást óhajtana.

Nem kellene-e jeleznünk, hogy a történelmi földrajz, az ethnographia multja ép oly becses, mint a régészet, heraldika és genealogia, mint az irodalomtörténet, melyek a politikai történet mellett külön közlönyökre és művelőkre találtak.

Egy geographiai szótár, mely az Árpád-kori magyar birodalom, az anyaország, a mellék- és határtartományok, a politikai felosztás, illetőleg a vár- és megyei ispánságok földabrosza előállítását lehetővé tenné; mely legalább a mennyire Hydrographiánk ki van dolgozva, az egykori útvonalokat kijelelné; leírná a csatatételeket, a községek alakulását, a várakat s a hozzá tartozó uradalmakat — a történetírás részére nem kis szolgálatot tenne. Salamon Ferencz már az első Zrinyiek előszavában figyelmeztet, hogy a nagy családok sorsában birtokaik geographiája nagy szerepet játszott.

Az ethnographia nem bir kellő alaphoz jutni, míg a magyar nemzet, az itt talált népfajok multja, a betelepítések története nincs kimutatva.

De ha csak politikai történetünk szótára nomenclaturájára gondolunk is, mi az belőle, mi történelmi szempontból docu-

mentálva van. Külügyi politikánk, diplomatiánk története megkivánná, hogy legalább szövetkezéseink, ligáink, békekötéseink kronológiáját birjuk. Belügyünk mezején ott áll az egyház, állam és társadalom követelménye. A társadalom terén az irodalom, szépművészet, közigazgatás számtalan ága; az állam terén az egyén, a család, az osztályok, az alkotmány, a törvényhozás, a kormány és királyság alakulásai. — Melyek történetbuvárlatunknak mindannyi méltó tárgyai.

Különben történetbuváraink, történetbuvárlatunk, ha nem is kellő rendszerben, óriási munkát végeznek. Örvidenünk kell, hogy az adatgyűjtés nálunk is kenyértudomány; de vajjon a feldolgozás, az érzelem, a gondolat, a szellem commentálása, mely az eseményeket és korszakokat vezette, az eszmék kifejtése, azoknak szellemi tőkénkhez útése, nem nyujtana-e ép annyi kárpótást és élvezetet.

A feldolgozást minden nemzet krónikán kezdte, következtek a történelmi szótárak. Nálunk Budai Ferencz Polgári Lexicon, a Közhasznu ismeretek tára, a Szent István-társulat Egyetemes magyar Encyclopaediája, Kerékgyártó kísérlete meggyőzhetett arról, hogy a mai kort egyetemes történelmi szótárral kielégíteni nem lehet. Dióhéjban, de tudományt kíván. Szakemberektől szakszótárakat akar. A francia irodalom a *Ladvoat*, *Bayle Dictionnaire historique* helyébe *Dictionnaire des Institutions, moeurs et coutumes, Dictionnaire des droits feodaux*-féle szűkebb keretű történelmi szótárakat állította. — Ha a feldolgozás nálunk is megkapná ezt az irányt, történelmi szótárunk fel lenne tagozandó.

Ott van a feldolgozás szervesebb formája, különösen iskolai használatra, a melyet Duruy V. és társai formuláltak, jelesen Duruy Franciaország történelme, hol egyes királyok szerint az események, csaták, közigazgatási alakulások, új eszmék és intézmények, irodalom és művészet külön bekezdési czim alatt, melőzve a chronologiai rendet, csoportosítva tárgyalatik. Ez alak történelem és történelmi szótár egyszersmind.

Az adatgyűjtő méltó babérára, de vajjon nem megy-e veszendőbe egy sereg *inspiratio* és *talentum*, mely a feldolgozás, az alkotás, a sajátlagi történetírás mezején a nemzet büszkesé-

gévé lehetett volna. A történetírói lángész születik, mint a nagy költő, de azért nekünk comptoiristáknak a napi munkát fel kell dolgoznunk.

Történetírásunk, mint eddig irták, csupa esemény, inkább krónika, mint történet, tán mert nem szabadott máskép. Pedig a történet nem annyiban a tények, mint a tényekből levonható tanok tudománya.

A történeti adatok a nemzetet az író asztalánál tüntetik fel, holott az élet színpadán szeretnők felmutatva látni.

Nem elég a forrásokat ismerni, bizonyos költői, bizonyos bölcselmi ihlet kell hozzá, hogy a tények mélyéből az eszméket, az események okait és okozatait felszínre hozzassuk. Az oklevelekből és krónikákból kiolvasni mindent nem lehet, mert nincs bennök.

A történésznek nemcsak előadni, de egyszersmind alkotni kell tudni, de a nélkül, hogy a történeteket meghamisítaná. A tengerész a láthatár szélén felmerülő fekete pontot, mielőtt feje felett viharra válik, már figyel: az alkotó és romboló egyéniségeket és eseményeket, a történelem e fekete pontjait, a történésznek nem szabad csak mint vihart felléptetni.

A történetírásban a forma — lényeg. A történésztől a kor szellemét, életét, szív-vérének lüktetését, agyának gondolatát várjuk, gyarlóságaival és erényeivel, fájdalmaival és örömeivel. A történész a szavakat, a festő a színeket beszélteti. De mindenik alkot és fest.

Még az alkotó és elbeszélő erő sem elég. Thucydides, Xenophon, Polybius magas katonai tisztségeket viseltek; Thiers, Guizot, Duruy, Macaulay államférfiak, közélet emberei voltak. Az eseményeket az életnek csakis bizonyos magaslatairól lehet áttekinteni, honnan a nemzeti határvonalakon túl, az európai, az emberiségi érdekek kiemelkedései, csúcsai szintén feltűnnek. A felfogás azon helyzet kifejezése, melyet a történész a társadalomban elfoglalt. Történetírásunkon nagyon is meglátszik, hogy az egykoru kútfők íróinak a világ közepe klastromuk volt; s az utókor alig bírja magát emancipálni.

De nem is oly könnyű történetet írni. Herodottól, a történészet ősatyjától, le korunkig, kevesebb örökbecsű történeti mű jelent meg, mint költői. A francziák nagy részére, csakis mint

szellemdús emlékirók részére kedvencz alany; az angol történetírás irigylendő magaslatra jutott. A bírálók előtt a történetírás nagyjai közül: Carlyle próféta, Michelet költő, Macaulay festő. Nem csoda, mert nehéz munkát végeznek, mert a történetírás tudományt, bírálati felfogást, szabatos előadást kíván. Hogy mily nehezet, szabadjon Hegelt — Über die Philosophie der Geschichte bevezetéséből — idéznem, ki így szól: Die Engländer und Franzosen wissen im Allgemeinen, wie man Geschichte schreiben müsse: Sie stehen mehr auf der Stufe allgemeiner und nationaler Bildung; bei uns klügelte sich jeder eine Eigenthümlichkeit aus, und statt Geschichte zu schreiben, bestreben wir uns immer zu suchen, wie Geschichte geschrieben werden müsse.

Ha történelmünk mezején a munkát sikerrel kívánjuk vezetni, már a munkafelosztás elvéből, a történetbuvárlat s a történetbuvár és a sajátlagi történetírás s a történetíró között a határvonalat el kell vonnunk. Hogy képletekben szóljunk, az egyik végezze, mit a bányász, a kőfaragó; a másik, mit az ötvös, építész és szobrász. Az egyik többet olvasson, a másik többet gondolkozzék.

S különösen le kell szállitanunk abbeli nézetünket, hogy a nemzet 48-ban a „Talpra magyart“ pályázat vagy megbízás útján létre hozta volna. Fingal, te valál a köszál, melyről én sas felrepültem, így szólt Ossian. A történetírás Ossianai csakis a jól végzett történetbuvárlat sziklájáról emelkedhetnek fel.

VI.

Történetírásunk figyelmét kezdetben csak a politikai események zaja vette igénybe; az újabb idő a társadalom és állam élete alakulásait is figyelemmel kíséri. Az eszmekör tágult, de az előadás egy. A kultur nemzetek történetírásának az a genreje, mit kezdetben történet-philosophiának, az újabb időben az illető nemzet civilisatiója történetének szoktak nevezni, nálunk még hiányzik.

Hazánk története meg van írva az ifjuság, a nép, a művelt olvasó közönség számára. Van történetünk, mely oknyomozó és pragmatikai czímet hord. Pedig, ha Hegel szerint, a pragmati-

ka-história irány-történelem, mely mestere kíván lenni a jelen és jövőnek, nincs történetírás, mely oknyomozó és pragmatikai ne kívánna lenni.

Politikai történetünk meg van írva a közjog, az alkotmány s a művelődés szempontjából, legalább főbb tekintettel ezen szempontok valamelyikére. Sok és nagy munkát végeztünk, s mégis úgy tetszik, mintha a nemzet története iránt nem volna azon érdeklődéssel, mint régen. S olyszerű tünetekkel találkozunk, mintha a reform emberei történeti hagyományainkban a haladás akadályait látnák. Ha ez így volna, akkor történetírásunk terén a múlt és a jelen érzülete között hézag támadt, s e hézagot be kell töltenünk, a kapesot helyre kell állítanunk, s nézetem szerint, az út és mód nem lehet más, mint, hogy, miként a nyugati nemzetek, mi is megirassuk hazánk története philosophiáját, vagy legalább történetírásunkat a kutatás teréről a bölcselmi felfogás felé tereljük.

Hazánk közönséges története, a századok hosszú sora, az uralkodók nagy száma, a csaták és események végtelensége miatt nagy terjedelmet vett. Az uralkodóházak s az egyes uralkodók szerinti feltagozás zavarólag hat az elbeszélésre. Azon felfogás, hogy a történet nem az állam, nem a nemzet, hanem a dynastiák és dynasták története, ma már túlhaladott álláspont. Egy módszer, mely az uralkodó eszmék körvonalai között tagozva adná elő a nemzet történetét, aligha új vonzó hatással nem lenne korunkra. Egy ilyen előadás, a mellett, hogy elvenné terjedelmét, a történetet mint tudományt mutatná be. „Kam mir oft der Gedanke ein: ob denn, da alles in der Welt seine Philosophie und Wissenschaft habe, nicht auch die Geschichte der Menschheit eine Philosophie und Wissenschaft haben sollte.“ Így szól Herder, Vico már megtörtént fellépését nem méltatva, történet-bölcselme előszavában. S íme, egy század múlva, a Vico és Herder nyomdokát korunk legnagyobb tehetségei követik. A történet azóta tudományyá, állambölcselmi munkává nőtte ki magát. A história és philosophia ezen szövetkezése a magyar történetírást is egészen átalakítaná.

Mióta Vico a múlt század elején az előadás ezt a válfaját beindította, a világtörténelem s az egyes nemzetek történelme e

módszerben már letárgyaltatást nyert. E téren nagy nevekkel, nagy munkákkal találkozunk. A múlt században Herder: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784.), — a jelen században Hegel K.: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, — Michelet C. M.: *Die Geschichte der Menschheit seit 1775*, — Hermann Conrad: *Philosophie der Geschichte*, — Gervinus G. G.: *Grundzüge der Historie*, — Michelet Julius: *Principes de la Philosophie de l'histoire*, — Guizot M.: *Histoire générale de la civilisation en Europe*, — Laurent Fr.: *Études sur l'histoire de l'humanité*, — Buckle H.: *History of civilisation in England*, — Lecky W. E.: *Rise and Progress of Civilisation* — ezimű munkákkal gazdagították az irodalmat. S e szerint aligha látjuk igazolva Buckle abbéli sajnálkozását, hogy a természet-tudománnyal sokkal nagyobb lángeszek foglalkoztak, mint a történelemmel.

Mi minket illet, csak annyit jegyezhetünk fel, hogy csakis Virág Benedekről (Századok 1808—16.) mondhatjuk el, hogy történet-bölcész, és sajnálhatjuk, hogy Zsigmondnál megszakad; valamint nem hagyhatjuk érintetlenül Pulszky Ferencz Eszmék Magyarország történetének philosophiájához czimű czikksorozatát (Athenaeum 1838. 39.), mi szintén félbeszakadt.

A történet philosophiája, mint a történetből levont tudomány, a világ folyása elméletének törvényszerűségét adja-elő. A történet-bölcselem figyeli az események fejlődését, tárgyalja azok egymáshoz viszonyát, összefüggését, okát és okozatát; feleletet ad arra, hogy a történeti fejlődés feltételei honnan erednek, mikor és mily alakban lépnek fel, hova fognak fejlteni; s a nemzetet, az emberiséget hova fogják vezetni.

A történet philosophiája inkább az eszmék, mint az események történelme. Inkább az események keletkezése s végeredménye érdekli; az eseményeket mindig az emberiség célja, a szabadság, az erkölcsi és anyagi fejlődhetés feltételei szempontjából fogja fel.

Mint Macaulay mondja: a történetírás a maga eszményi tökélyében a költészet és bölcselem vegyülete. De mint Hegel Aesthetikájában mondja, a történésznek nincs joga tárgyának

költői alakot adni; kötelessége azt irni, mi előtte fekszik. A költőnek szabadságában áll a tárgyalt eseményeket hihetővé tenni, a történésznek adataival kell számolnia.

A bölcsezők ezen bevegyülése a történetírásba, mindenestre nagy lendület, különösen a politikusok szempontjából, kik dióhéjban kapják azt a tant: hogy eszmék intézik a világ folyását, minden intézménynek eszme volt csirája, hogy az intéző eszmék felmerülnek, századoknak vetik meg irányát, s csak oly eszme és intézmény számíthat öröklétre, mely az észjog követelményeivel kiegyenlíthető.

A történet-philosophiája felmutatja a vezéreszméket, fel azok fejlődési processusát, az ok és okozat közti összefüggést; vizsgálat alá veszi, ha vajjon az emberiségre, az illető nemzetre ész- és korszerű-e az eszme; megfelel-e a tényleges viszonyoknak; nem esik-e kívül a nemzet és a kor öntudata körvonalán; meg vannak-e a nemzetben és korban az eszme felfogására, valóztatására a kellő feltételek; nem ábrándok-e s nem vezetnek-e ábrándra a nemzetet?

A történet-bölcselemi írók céljuk s annak körvonala körül meglehetősen egy értelemben vannak. Mindazáltal az egyik iskola bámulattal áll meg a multtal szemben; a másik a jövőtől várja az emberiség rendeltetése megvalósulását. Kérdésbe teszik, ha vajjon fel van-e már találva a legtokéletebb kormányforma; vajjon nemzetiség legyen-e az állam kerete, vagy maradjanak a földrajzi határok; vajjon az állam nem absorbeál-e igen sokat az egyén szabadságából, vagy az egyén az állameszme légköréből; vajjon az egyenlőség keresett ideálja elérhető-e, s ha el, boldogítani fogja-e az egyént, a családöt, a társadalmat, az emberiséget; szóval egy sereg problémát vetnek fel, melyek inkább kétséget támasztanak, mint megnyugtának.

Mindazonáltal, ha van a történet-bölcselemi írók eljárásában hiány, nézetem szerint még mindig kérdéses, ha vajjon a történet-bölcselem, a civilisatio történetírói megtalálták-e az előadás helyes módszerét, a conceptio és előadás formatökélyét. Az egyik a Herder és Hegel iskolája, az események menetét kíséri, azok rövidbe foglalását, általánosítását, reflexiókkal kísérését tartja kelléknek. Szerintök a történetírás az események törvényeinek,

az azokból levonható eszmék rendező hatásának kodifikációja volna. A másik rész, hova legtöbben tartoznak, olvasójáról felteszi, hogy az események teljes ismeretével bír, előadásuk csupa hús és vér, a csont és vázlat náluk hiányzik, előadásuk mondhatni bölcelem történelem nélkül.

E szempontból fogva fel hazánk történetét, a magyar történet-bölcelem írójára nehéz feladat, töretlen út vár. Alkotmányunk és művelődésünk történetének nem csak leíró, de szemlélődő megírása nagyot könnyített volna munkáján. Az alkotmány-történetnek feladata a közigazgatás és törvényhozás eszméi és intézményei eredetét, fejlődését, időnkénti reformjait előadni. Különösen korunk szempontjából felmutatni, hogyan mentünk át a rendi szervezetről a liberalizmus és parlamentarizmus terére. Miután a külföldi eszmék és intézmények alakító befolyását még a kultur nemzeteknél is feltaláljuk, reánk nézve kétszeresen fontos a tárgyat az összehasonlító történelem szempontjából fogni fel; hogy tudja a nemzet, mi államéletünkben az ázsiai és európai, mi benne keleti és nyugati; honnan mit vettünk át változatlanul, mit alkalmaztunk át nemzetünk geniusza szerint, és arra, a mit módosítottunk, mennyire nyomtuk reá nemzeti létünk bélyegét. Ezt a jogtudósoktól várjuk, de azon felfogásban, mely világja, hogy a jog fogalma koronként átalakult, s jelezze, hogy a hová fegyverünk el nem ért, alkotmányunk előre tölt bástyái fogták fel a csapásokat.

A művelődés-történetnek feladata művelődésünk eredetét, fejlődését, jellemét, irányait és céljait feltüntetni. Ha a természettudomány a föld fejlődésére a rétegek fekvéséből nagy következtetéseket von le; ha a régészet a praehistorikus kor nyomait a földben keresi: mintegy reá mutatva látunk, hogy a különböző korok és korszakok civilizációja rétegekben fekszik a művelődés története előtt. Azokat tisztázni, a még fennálló intézmények multját a jelennel összekötni, a művelődés-történet íróitól várjuk, még pedig abban a felfogásban, mely fegyverünk diesősége mellett méltassa azt az egymagára álló világcsodát, hogy magunkat acclimatizáltatni engedték, s a nyugati civilizációhoz csatlakoztunk.

Ha mindez előkészítve volna is, az eset az, hogy nincs

történetíró, mely oly kiválóan sajátos történetírási alanytalálkoznék, mint a magyar.

Ama kérdés után, hogyan alapít Róma, egy város, világbirodalmat, alig áll a történelem előtt egy talányszerűbb kérdés, mint az, hogyan történhetett, hogy a népvándorlás annyi nemzetéből a magyar egymaga nemcsak fenmarad, hanem itt, három nagy birodalom hármashatárán, országot alkot, nemzetté fejlődik, s most ezred év után is, csatatéren úgy, mint a modern politika mezején, a létjog és fejlődés biztos feltételeivel rendelkezik. Oly problema, melynek megfejtése egyedül nekünk van feladva.

Történetírónknak feleleteket kell adni arra, hogy vajjon az Európában történt megjelenés, a terület választás, a nemzet fejlődés processusában szerencsés volt-e a nemzet. Elérte-e s elér-e célját, kivívta-e magát, mint európai tényező; hozzájárultunk-e kellően az európai nemzetek céljához, intézményei kifejtéséhez; szolgáltattunk-e a világtörténelem részére egyéniségeket és eseményeket; befolytunk-e Európa és az emberiség céljai és érdekei előmozdítására úgy, hogy helyet és állást kívánhassunk a kultur nemzetek sorában. Arra, hogy bebizonyítsuk létjogunkat, fenmaradásunk szükségességét, ki kell mutatnunk szereplésünket a múltban, Európa és az emberiség szempontjából; ki kell békítenünk létigényeinkkel a szomszéd nemzetek aspirációit; fel kell tüntetnünk még Ausztria részére is, hogy fennállásunk egyszerűen az ő érdeke is; a velünk élő nemzetiségek részére, hogy a magyar nemzet hegemoniája, Európa e pontján, a haladás, a közszabadság s egyszerűen a nemzetiségek fejlődésének és haladásának a helyzet által felállított postulatuma; s fel kell tüntetnünk a vezérnemzetek részére missiónkat a múltban és a jelenben, s lehető missiókat a jövőben.

Az államok és nemzetek missiója lehet társadalmi s így kulturális, lehet állami s így politikai. Lehet missiója csakis a nemzetnek, csakis az államnak, lehet mind a kettőnek. A szerencsés nemzetek elégségesnek tartják, ha nemzetök missiójára csak egyszerűen hivatkoznak. Az angol beérheti azzal, ha rámutat, hogy a kereskedelem ügyét európai szempontból fogja fel, Európa iparának a világ minden pontján piacokat hódít; a németek önértékét kielégíti és kielégítheti, hogy a meddig nyelve

elér, a nyugati kulturát terjeszti; a francziák dicsőségerzete fegyverök sikerei s a politikai eszmék terén nyert győzelmeik bábérával méltán meg lehetnek elégedve: a magyar állam, a magyar nemzet ily nagyszerű missiókra nem hivatkozhatnak.

A magyar nemzet hivatása nem annyira nemzeti, mint állami. Jelentőségét azon pont és helyzet adja meg, melyet itt, Kelet- és Nyugat-Európa válfőntján, a Duna mentén, a szláv és német elem közepette, az alkotmányos és alkotmánytalan világ határvonalán elfoglalt. A multban missiónk volt az Ázsiából előtörő hódítókat feltartóztatni, milyen volt a mongol és török; szolgáltuk a nyugati kereszténység érdekeit a keleti vallás és az izlam ellen, még pedig fegyverrel, mint a kelet francziái; szolgáltuk az angolok által beindított alkotmányos eszméket a kontinensen; ellentálltunk az absolutismus világhódító törekvéseinek. Most, a midőn történetünk és missiónk fonalát, mit az utolsó századok megszakasztottak, ismét felvehettük, önállóságra és függetlenségre tettünk szert: hivatkozhatunk jelenkori missiónkra, mely nem lehet egyéb, mint geografiai fekvésünknek, fegyverünk szerencsésének, s liberalis törekvéseinknek missiója, mely minket kelettel állít szembe.

Helyes volt-e ebbeli felfogásunk a multban, helyes-e a jelenben, a történet-bölcselemnek kell reá feleletet adni. Irányunkat a jövőre a csüggedés és túlvérmes remények határai közt kell keresnie. Európa egy nemzete sines annyira reá útálva, hogy felvesse s tanulmányozza a kérdést: ha vajjon kulturánk, politikánk helyes basison nyugszik-e; vajjon az európai civilizatióra nem vár-e hanyatlás, elsöpörtetés, mi annyi civilizatiót ért már; s reá gondolni, vajjon az ázsiai népek, hol a túlnépesevés mellett a munkaképesség jobban ki van fejtvé, mint nálunk, s más keleti népek fognak-e megrohanni ismét, mert első sorban ismét minket találnak; s ha igen, elő kell készítenie a nemzetet, hogy puskaporát tartsa szárazon, bizzék fegyverében, bizzék a nyugati civilizatio eszméinek robbantó erejében.

Kőváry László.